Jongere bouwkunst en stedebouw

1800-1945

Monum
Inventaris
Project (MI

COLOFON

Uitgave
Provinciaal Bestuur van Zuid-Holland
Koningskade 1
2596 AA 's-Gravenhage
telefoon 070 - 3116611

Samenstellers
M. van Ingen
drs S.R. Jonkergouw
drs A.F.J. Niemeijer
drs L.A. Nizet
ir Th.A.J. Schiere
drs E.B. de Snoo - van de Garde
ing. M. Spooren
drs B.L. Sprinkhuizen
ir M. Verwey

Begeleidingscommissie
L.J. van den Boogert
D. Brouwer de Koning
drs R. Daalder
drs Th.M. Elsing
W. de Jong
ir J.G. Wegner

Vormgeving
Facilitaire Dienst, Bureau Vormgeving

Druk
Facilitaire Dienst, Bureau Reproductie

's-Gravenhage, november 1991

HISTORISCH-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING

BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK EN STEDEBOUWKUNDIGE TYPOLOGIE

INVENTARISATIE

HISTORISCH-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING

januari 1990
A.F.J. Niemeijer

INHOUDSOPGAVE

1. INLEIDING

2. FYSISCHE GESTELDHEID

3. LANDSCHAPSSTRUCTUUR EN GRONDGEBRUIK
   3.1. Agrarisch grondgebruik
   3.2. Niet-agrarisch grondgebruik
   3.3. Visuele karakteristiek

4. INFRASTRUCTUUR
   4.1. Wegen
   4.2. Wateren
   4.3. Spoorwegen
   4.4. Nutsbedrijven

5. NEDERZETTINGEN
   5.1. Algemeen
   5.2. Kernen
      5.2.1. Hazerswoude-Dorp
      5.2.2. Hazerswoude-Rijndijk
      5.2.3. Groenedijk
      5.2.4. Rietveld
      5.2.5. Voorweg
      5.2.6. Loete
      5.2.7. De Roemer (gedeeltelijk)
      5.2.8. Westeinde
      5.2.9. Bent
   5.3. Verspreide bebouwing

LITERATUURLIJST

VOORNAAMSTE GEBRUIKTE KAARTEN

BIJLAGEN

1. INLEIDING

Hazerswoude ligt langs de zuidoever van de Oude Rijn in de provincie Zuid-Holland en de gemeente grenst aan (N-O-Z-W) Leiderdorp, Koudekerk aan den Rijn, Alphen aan den Rijn, Boskoop, Waddinxveen, Benthuizen en Zoeterwoude.
Behalve langs de Oude Rijn (een functioneel-landschappelijke scheiding) zijn de grenzen van historisch-juridische oorsprong.
Op 1 januari 1988 telde Hazerswoude 11.448 inwoners en bedroeg de oppervlakte 3.490 ha; de bevolkingsdichtheid was 337 inw/km² landoppervlak.
De gemeente omvat thans een negental kernen; het gehucht Oostbuurt dat rond 1850 in de Hoornsche Polder lag, wordt heden niet meer genoemd.

2. FYSISCHE GESTELDHEID

De bodem binnen Hazerswoude werd in belangrijke mate bepaald door de nabijheid van de Oude Rijn: in het noorden ligt een strook kalkrijke rivierklei en direct hieraan grenzend bevinden zich kalkarme rivierkleigronden-op-veen. In het zuidoosten van de gemeente liggen bosvenen en in het zuiden en zuidwesten, ten slotte, grote oppervlakken kalkhoudende oude zeeklei, die aan het daglicht kwamen na de vervening ter plaatse en de droogmaking van de ontstane plassen (2e helft 18e en 1e helft 19e eeuw).

Het reliëf werd bepaald door differentiële klink (het gevolg van de ontwatering) en turfwinning: in het noorden ligt het oppervlak op ongeveer 1,2 meter -NAP, meer naar het zuiden en zuidoosten op 1,6 à 1,8 meter -NAP, terwijl de droogmakerijen op 4,5 meter -NAP en dieper liggen. De kernen Hazerswoude-Dorp en Westeinde bleven op z.g. 'bovenland' (onvergraven veen) liggen en zijn thans meters boven het omringend kleilandschap verheven.

De afwatering geschiedt bij gevolg geheel kunstmatig en wel door middel van diesel- en elektrische bemaling; rond ± 1900 werden de polders echter nog geheel bemalen met behulp van molens. In 1915 werd alleen de Hazerswoudse Droogmakerij electrisch ontwaterd, wat later ook de polder Oost- en Westgeer en de polder Rietveld; rond 1940 waren er moderne gemalen bij Bent, Hazerswoude-Dorp en Voorweg (2).

3. GRONDGEBRUIK EN LANDSCHAPSSTRUCTUUR

Na de occupatie en ontginning van de oevergebieden van de Oude Rijn trokken de dorpsbewoners dieper het veen in en vestigden er nieuwe (dochter-)nederzettingen, soms zelfs tot 3e of 4e generatie of opschuiving toe. De verkaveling moet van oorsprong overwegend in regelmatige stroken hebben plaatsgevonden; thans resteren hiervan nog slechts lange kavels in het oevergebied van de Oude Rijn.
Behalve de uitgeveende en drooggemaakte plassen (zoals de Hazerswoudsche Droogmakerij (daterend van ± 1765), de Boterpolder (1815) en de Polder De Kleine Droogmakerij (± 1846)), zijn de polders binnen de gemeente van 15e- en 16e-eeuwse datum; de droogmakerijen zijn rationeel verkaveld, d.w.z. in grote rechthoekige percelen.

3.1. Agrarisch grondgebruik

De vroegste bewoners zullen zowel de akkerbouw als de veeteelt hebben uitgeoefend maar omstreeks 1500 was het laatste veruit dominant, waarschijnlijk (mede) als gevolg van ernstige klink. In het midden van de 18e eeuw vond men hier bovendien ook de elzenkwekerij.
Rond 1850 kwam zowel landbouw (met name graan en vlas) als veeteelt voor binnen de gemeente; de laatste was veruit dominant. Bovendien werden elzen gekweekt. Tegen 1920 lag het noordelijk deel van de Hazerswoudsche Droogmakerij geheel in gras; in het zuidelijk deel was de akkerbouw minstens even belangrijk.
Door verbetering van de waterhuishouding en andere infrastructurele werken werden land- en tuinbouw daarna toonaangevend in het gehele zuiden en zuidoosten van de gemeente en behalve uitgestrekte akkerbouwbedrijven werden er rond 1940 ± 3 ha groenten onder glas, 5 ha bloementeelt en zo'n 110 ha boomkwekerijen geteld. In dit gebied werden in de periode 1900-1940 nogal wat percelen samengevoegd (herverkaveld) ten behoeve van rendabeler bedrijfsvoering.
In het noorden van Hazerswoude was en bleef de veehouderij van overwegend belang.

3.2. Niet-agrarisch grondgebruik

Langs de boorden van de Oude Rijn werden - evenals in buurgemeenten - te Hazerswoude percelen klei afgeticheld (= vergraven) voor de steen- en pannenfabricage. De steenbakkerijen waren vanouds langs het water gevestigd in verband met de aanwezigheid van deze grondstof, maar ook op grond van de aan- en afvoermogelijkheden over de Oude Rijn van turf, grondstoffen en eindprodukten. Hoewel de bedrijfstak - zoals overal in deze streek - aan belang inboette, is hij nog steeds aanwezig, al dan niet door verlegging van de produktie (kleiwarenfabriek 'Nieuw Werklust').

Verdwenen is de turfwinning, die rond 1850 al marginaal was geworden, maar die tot ver in de 18e eeuw één van de hoofdneringen van de bevolking is geweest. Al rond 1500 moeten belangrijke delen van het ambacht vergraven zijn geweest (gesproken wordt van 1000 morgen) maar de introductie van de 'natte vervening', waarbij het veen werd opgebaggerd, bracht nieuwe mogelijkheden. Het gevolg was dat een groot deel van het veen tot op de onderliggende kleilaag werd verwijderd en te gelde gemaakt.

In de tuinbouwgebieden in het zuidoosten van de gemeente bestond nog een andere vorm van grondgebruik: hier werd de slootspecie als mest op het land gebracht ('toemaak'), waardoor plaatselijk brede vaarten ontstonden.

Ruimtelijk gezien waren zowel de kleistrook langs de Oude Rijn als de veenontginningsassen meest voor de hand liggende (lineaire) bebouwingsplaatsen en gebleken is dat zich tussen 1850 en 1940 in dit patroon nauwelijks wijzigingen voordeden.
Na de Tweede Wereldoorlog ontwikkelden zowel Hazerswoude-Dorp als Hazerswoude-Rijndijk zich ook "in de diepte", ten koste van agrarisch land.

3.3. Visuele karakteristiek

Hazerswoude is thans een hoofdzakelijk landelijke gemeente die van noord naar zuid is gezoneerd: langs de Oude Rijn ligt een licht vercommercialiseerd en geïndustrialiseerd gebied dat overgaat in een brede strook veengraslanden met weinig opgaand groen. Ten zuiden daarvan neemt in de diepe kleipolders gaandeweg de landbouw in betekenis toe, al worden de akkers doorsneden door een bebouwingszone. In het zuidoosten domineert de boomkwekerij in een overigens zeer open landschap.

4. INFRASTRUCTUUR

4.1. Wegen

De Oude Rijn en de Rijnoevers vormden al vroeg de belangrijkste oost-west verbindingen van Leiden met het achterland en in de 17e eeuw legde men bovendien een jaagpad aan langs het water ten behoeve van de trekschuiten. Als water- en landroutes zijn deze verbindingen tot op heden van belang gebleven en Hazerswoude-Rijndijk was hierdoor goed ontsloten.
In de 17e en 18e eeuw voerde de rijweg van Amsterdam naar Rotterdam door Hazerswoude; er was een veer over de Oude Rijn ter hoogte van Koudekerk. De rijweg verloor rond 1825 zijn betekenis en hij was in 1850 dan ook nog niet verhard. Een tweede veer (de Boerenschouw) over de Oude Rijn functioneerde nog tot 1929.
De oudste brug over de Oude Rijn binnen Hazerswoude dateert van 1838 (vernieuwd 1876, 1929); hij werd tot 1927 onderhouden door middel van een tol.
De weg van Boskoop over Hazerswoude en Westeinde naar Benthuizen en Zoetermeer was rond 1850 wel verhard en de weg over de zogenaamde Hoge Rijndijk natuurlijk ook.
De meeste (overige) wegen waren aangelegd op de polderdijken en ze hadden een bij de verkaveling aansluitend noord-zuid- of oost-westpatroon.

Het wegenstelsel bleef - behoudens verbeteringen - vrijwel ongewijzigd totdat de Hogeveense Weg rond 1930 tot Provinciale Weg werd gepromoveerd en er een verbinding werd gemaakt via (en dwars door) Hazerswoude-Dorp over de Gemene Weg naar de Hoge Rijndijk. Deze provinciale wegen (resp. nrs. 21 en 22) waren i.v.m de geringe draagkracht van de veenondergrond volgens nieuw procédé aangelegd, nl. op een zandlichaam rustend in een betonnen bak.

4.2. Wateren en dijken

De Oude Rijn was en is zeer belangrijk als vaarweg en als boezemwater, terwijl verder het fijnmazig net van kavelsloten van grote betekenis is voor de afwatering.
De verkaveling hiervan is hoofdzakelijk noord-zuid gericht; wegen en dijken sluiten hier grotendeels bij aan; een aantal doorbreekt het patroon echter volledig. De spoordijk parallel met de Oude Rijn vervult geen functie als slaperdijk; de overige dijken hebben vrijwel alle een min of meer waterkerende betekenis en een verkeerstaak. Belangrijk zijn in dezen vooral de reeds genoemde Hoge Rijndijk en de dijken rond de droogmakerijen.

4.3. Spoorwegen

De opening van de spoorlijn Leiden-Woerden, met een halte nabij de Rijndijk, in 1878 leidde niet tot groei van de kern Hazerswoude en bij gebrek aan reizigers - als gevolg van het opkomend busvervoer - werd het station opgeheven en gesloopt in 1934. Wel werd ten behoeve van Koudekerk een verbindingsweg tussen het station en de Rijndijk aangelegd. Het verlies van dit station werd nog in hetzelfde jaar gecompenseerd: de kleine Hazerswoudse kernen in de directe nabijheid van Boskoop werden beter toegankelijk en

konden hun (kwekerij-)produkten beter afzetten sedert de ingebruikneming van de spoorweg Alphen aan den Rijn-Gouda in 1934.

4.4. Nutsbedrijven

De infrastructurele voorzieningen van de nutsbedrijven dateren van rond 1910: de waterleiding werd aangelegd in 1909; het water werd betrokken uit Boskoop. Gas en elektriciteit werden geleverd door Leiden sedert respectievelijk 1911 en 1912.

5. NEDERZETTINGEN

5.1. Algemeen

De gemeente Hazerswoude omvat de volgende negen kernen: Hazerswoude-Dorp, Rietveld, Loete, Voorweg, De Roemer (gedeeltelijk), Westeinde, Groenendijk (alle met oorspronkelijk een weg- of dijkdorpkarakter), Hazerswoude-Rijndijk (een modern dorp in de directe nabijheid van het voormalige dijkdorp Oostbuurt, waaraan het de oeverbebouwing ontleent) en Bent, dat uit niet veel meer dan wat verspreide bebouwing bestaat (zie verder ook de bebouwingskarakteristiek).

Rond 1500 telde het ambacht Hazerswoude zo'n 100 huizen met tegen de 600 bewoners. In 1632 stonden er 422 huizen en in 1732 425 alsmede een molen; de bevolking kan uit zo'n 2400 zielen hebben bestaan. Drie eeuwen later was dit cijfer mogelijk weer iets gedaald onder invloed van de afname van de betekenis van de veenderij. Cijfers geeft de volgende tabel:

jaartal	aantal inwoners
± 1800	2.170
1822	2.192
± 1844	2.800
1874	3.043
1894	3.345

jaartal	aantal inwoners
1914	4.149
1924	4.420
1934	4.832
1943	5.122
1962	6.637
1988	11.448

5.2. Kernen

5.2.1. Hazerswoude-Dorp

De naam Hazerswoude wordt genoemd in de late 13e eeuw, maar de eerste ontginningen in het oevergebied van de Oude Rijn vonden al plaats in de 9e/10e eeuw of vroeger: aangenomen mag dan ook worden dat Hazerswoude-Rijndijk feitelijk op 'oudere grond' is gevestigd dan Hazerswoude-Dorp, dat als dochternederzetting (2e of 3e generatie, ± 1350) ontstond bij het "oprukken" van de ontginners/gebruikers van het veen.
Rond het dorp werden later - tot het midden van de 19e eeuw - de exploitabele venen weggegraven en weggebaggerd om als turf te worden verkocht.
Er ontstonden uitgestrekte plassen, die merendeels tussen 1759 en 1765 werden drooggemalen (Hazerswoudsche Droogmakerij), maar langs de noordoostzijde van het dorp gebeurde dat nog later (Boterpolder 1815, Katjespolder 1846).
Hazerswoude bleef al die tijd als een langgerekt schiereiland in het water liggen, maar ook na de droogmaking behield het dorp de lineaire structuur van de oorspronkelijke weg- of dijknederzetting. De kern werd omgeven door een ringsloot en -dijk; de huiserven op het zogenaamde bovenland strekten zich tot daar uit; de veel lager gelegen landerijen begonnen achter deze dijk.

De dijkweg door het dorp (Dorpsstraat), die de verbinding vormt tussen Zoeterwoude en Benthuizen in het westen en Boskoop in het oosten, werd rond 1800 'goed' genoemd en

was zeker verhard in 1850. De wegen in noordelijke richting waren veel minder van kwaliteit: het onderhoud van de Gemene Weg richting Koudekerk aan den Rijn raakte in het slop nadat de postroute was verlegd(± 1825).
Een duidelijke verbetering kwam hierin pas in 1932/1935 toen in het verlengde van de Gemene Weg een verbinding naar de nieuwe Provinciale Weg werd aangelegd, waardoor het dorp veel beter bereikbaar werd. Hiertoe werden verscheidene woningen en het postkantoor aan de Dorpsstraat afgebroken maar ook kwam een brug over de ringsloot tot stand.

De bebouwing langs de Dorpsstraat was reeds in de vorige eeuw vrij dicht; rond 1900 was de gevelwand bijna geheel gesloten en er stonden toen al heel wat huizen op de achtererven van het bovenland (1870: 791 inwoners; 1890: 1.097 inwoners).
In 1873 werd besloten tot de bouw van een opvolger van de Gereformeerde kerk en in 1881 kwam de Rooms-Katholieke kerk tot stand.
Mede door de betere ontsluiting van het dorp (o.a. dankzij het station) nam de behoefte aan woningen verder toe en rond 1922 werden de eerste huizen van de Woningbouwvereniging "Volksbelang" opgetrokken aan de Torenstraat, genoemd naar de toren van de Nederlands Hervormde kerk uit het midden van de 17e eeuw. Verdere planmatige uitbreidingen deden zich tot aan de Tweede Wereldoorlog niet voor; er was hoofdzakelijk sprake van verdichting. De sluiting van de halte Hazerswoude-Koudekerk in 1934 zal hierop weinig invloed hebben gehad daar in hetzelfde jaar een station in Boskoop werd geopend en ook busvervoer het opkomend forensisme ten dienste stond.
Pas in de uitbreidingsplannen van 1947 komen verdere ruimtelijke ontwikkelingen aan de orde met woningbouw ten noordoosten van de bestaande kern op het bovenland; de huizen langs de Schoolstraat zijn dan al gerealiseerd.

Naast een niet onaanzienlijk forensisme bleef ook de agrarische sector binnen Hazerswoude-Dorp van belang. De akkerbouw nam sedert 1765 in betekenis toe ten koste van de veeteelt en hieraan dankt het dorp waarschijnlijk de zeer zeldzame wip-stellingmolen "Nieuw Leven" uit ± 1820, een korenmolen.
In het midden van de vorige eeuw werden verder typische huisnijverheidsbedrijven uitgeoefend zoals de spinnerij en het weven van kaasdoeken en verder kwamen voor de wagenmakerij en de smederij. Een echte nijverheids- of industrieplaats werd Hazerswoude-Dorp evenwel niet.

5.2.2. Hazerswoude-Rijndijk

Zoals gezegd dateert de nederzetting langs de oever van de Oude Rijn van veel vroeger tijd dan Hazerswoude-Dorp, al lijkt de zeer regelmatige strokenverkaveling hiermede niet in overeenstemming.
De lineaire bebouwing van de dijk binnen het voormalige gehucht Oostbuurt was goed ontsloten dankzij de land- en waterweg (trekschuit met jaagpad!) tussen Leiden en Utrecht en door veren over de Rijn. Deze ligging droeg ertoe bij dat er enkele buitenplaatsen werden gesticht zoals Rijnenburg en Stoopenburg (die echter al voor het midden van de vorige eeuw tot boerenbedrijven waren vervallen), Poelzicht, Bijenlust en Kleiweg (een veelzeggende naam?).

Het gehucht Oostbuurt (ook wel 't Zwaantje genoemd) had naast een uitspannings- een voornamelijk agrarische functie met vrijwel uitsluitend veeteelt. Tegen het eind van de vorige eeuw kwam hierin enige verandering door de stichting van een Rooms-Katholieke parochiekerk in 1872 en een Rooms-Katholiek zusterhuis in 1899 (beide gesloopt), maar vooral door de bouw van het station Hazerswoude-Koudekerk. De arbeidersbevolking werd mobieler en langzaamaan ging de kern zich iets verdichten. In 1915 werd de watertoren voor de gemeente er gebouwd, maar van verdere uitbreiding was daarop geen sprake: er trad amper meer verdichting op en op een zeker moment waren de vooruitzichten zo somber dat het in 1878 geopende station weer werd gesloten (1934).
Pas na de Tweede Wereldoorlog kwam het gehucht weer in een stroomversnelling toen besloten werd tot de aanleg van een nieuwe woonwijk in de Rijnenburgerpolder. Eerst met de realisatie hiervan in de jaren zestig en zeventig kwam de naam Hazerswoude-Rijndijk echt in zwang. De verbreding van de Provinciale weg over de Hoge Rijndijk betekende in dezelfde tijd een aanslag op het oorspronkelijke wegdorp.

5.2.3. Groenendijk

De kern Groenendijk ligt eveneens langs de Oude Rijn en wel nabij de grens met Zoeterwoude. Ook Groenendijk kan bogen op een aanzienlijke geschiedenis: het valt onder de oudere ontginningsdorpen in dit gebied en kan dateren uit de 10e eeuw of eerder, maar ook hier geeft de regelmatige strokenverkaveling geen indicatie.
Het dorp was langs weg en water goed ontsloten en dankte hieraan een zekere welvaart. Behalve in de veeteelt werd namelijk rond 1850 in diverse nijverheidsinstellingen een inkomen verdiend. Genoemd kunnen worden twee scheepstimmerwerven, twee aardewerkfabrieken, een leerlooierij, een steenbakkerij, een koren- en een houtzaagmolen, terwijl er verder een kostschool voor jonge heren was gevestigd in de voormalige buitenplaats "Nieuwenburg".
Het lineaire dorp was al rond het midden van de vorige eeuw tamelijk volkrijk (± 850 inwoners); de bebouwing strekte zich uit langs beide zijden van de Rijndijk, zonder overigens erg dicht te zijn.
Sedert 1850 is er enige opmerkelijke bebouwing gerealiseerd: de Rooms-Katholieke kerk werd gesticht in 1854 (arch. Van Berkel); de bijbehorende pastorie dateert van 50 jaar later. De laat-19e-eeuwse villa Rozenburg werd gesloopt in 1932 om plaats te maken voor arbeiderswoningen, die inmiddels ook alweer zijn verdwenen in verband met de bouw van een fabriek. De 19e-eeuwse (maar eigenlijk al veel oudere) kleiwarenfabriek "Nieuw Werklust" omvat behalve het waardevolle bedrijfscomplex nog de directeurswoning (± 1870).

Verder is er tot aan de Tweede Wereldoorlog ruimtelijk weinig planmatigs in de ontwikkeling te constateren binnen Groenendijk. Direct na de oorlog echter verscheen er een ontwerp, waarin een woonwijkje werd geschetst langs de zuidzijde van de Rijndijk ten oosten van de Hoogeveensche Vaart, een plan dat in uitvoering werd genomen.
Het meest opvallend is sedertdien de toegenomen bedrijvigheid in het dorp dankzij de ontsluiting via Oude Rijn en Hoge Rijndijk en vanwege de nabijheid van Leiden. Dit ging ten koste van karakter en structuur van de oorspronkelijke bebouwing, zoals ook de "opwaardering" van de Hoge Rijndijk zelf een aantasting betekende.

5.2.4. Rietveld

Rietveld is waarschijnlijk een laat-middeleeuwse dochternederzetting (3e generatie) van de ontginners die eeuwen daarvoor de oevers van de Oude Rijn bevolkten.
Het gehucht Rietveld in het oosten van de gemeente nam een bijzondere plaats in. De lineaire nederzetting is spaarzaam bebouwd met boerenbedrijven die ter weerszijden liggen van de Rietveldsche Vaart, waarlangs geen kade ligt en waarlangs ook geen weg is gerooid; tot voor kort was het plaatsje uitsluitend over water bereikbaar en - heel omslachtig - via een weggetje vanuit Alphen aan den Rijn. De roeiboot is er nog steeds een onmisbaar vervoermiddel.
In ± 1850 was deze toestand zeker nog ongunstiger en verdichting van de bebouwing heeft aanvankelijk ook nauwelijks plaatsgevonden. Rond die tijd lagen in de nabijheid van het dorp weiden en percelen geëxploiteerd elzenbos; later kon men overgaan op boomkwekerij dankzij de verbeterde ontwatering. (Pogingen een deel van de natte bodem te vervenen werden in 1857 opgegeven wegens slechte resultaten en uiteindelijk werd de afwatering rond 1900 opnieuw gestructureerd.)
De door het opbrengen van de slootspecie breed geworden kavelsloten zorgden voor een gunstig (= warm) microklimaat voor de sierbomenteelt en sedert de eeuwwisseling is het gehucht te beschouwen als de noordelijkste uitloper van het kwekerijcentrum Boskoop.
Voor zover zich ruimtelijke ontwikkelingen voordeden, waren die vreemd genoeg voornamelijk van belang voor het waterverkeer: zelfs de in 1947 ontworpen verbindingsweg met Hazerswoude-Dorp werd niet uitgevoerd. Pas in de jaren zeventig kwam een belangrijke ruimtelijke ingreep tot stand toen ten zuiden van het gehucht een wegenstelsel werd gerealiseerd dat de toegankelijkheid enorm vergrootte en ook vestigingsbasis werd voor nieuwe tuindersbedrijven.

5.2.5. Voorweg

Voorweg is gesitueerd langs de weg van gelijke naam die Hazerswoude-Dorp verbindt met Boskoop. Het gehucht werd niet vermeld op de kaart van 1854 maar het bestond toen zeker wel en het telde rond de 40 inwoners.
Werkend in hetzelfde poldercomplex als die van Rietveld profiteerden de aanvankelijke veeboeren (mogelijk werd er op kleine schaal ook verveend) van de verbeterde waterhuishouding en werden ook zij aangetrokken tot de tuinbouw. De lineaire kern verdichtte zich; breidde zich ook nog wat uit langs de beide zijden van de Voorweg en ging zelfs raken aan twee naburige gehuchten, Loete en De Roemer.

5.2.6. Loete

Loete, een gehucht langs de beide oevers van de Loete Wetering ontsloten door middel van een weg aan de zuidkant hiervan, komt wel voor op de kaart van 1854. De verbetering van de waterhuishouding betekende voor de veeboeren een mogelijkheid zich tot tuinders te ontwikkelen en een belangrijk deel van de gronden werd dan ook opgewaardeerd. Rond 1920 werd de sierheesterteelt beoefend.
Een echt goede wegverbinding met het zeer nabij gelegen goederenstation van Boskoop, speciaal aangelegd ten behoeve van de boomkwekerijen, was rond 1940 nog niet tot stand gekomen, maar is sedertdien wel gerealiseerd. Door de vrij recente opheffing van dit speciale station langs de Otweg ging dit voordeel inmiddels echter weer verloren. Er trad

verdichting van de bebouwing op en de voortgaande lineaire ontwikkeling van Loete leidde tot een vergroeiing met Voorweg en De Roemer.

5.2.7. De Roemer (gedeeltelijk)

Dit gehucht staat op de kaart van 1854 als de Oude Roomer; het telde rond die tijd ± 50 inwoners maar de meesten hiervan zullen woonachtig zijn geweest binnen de aangrenzende gemeente Boskoop. De Roemer lag aan en nabij de grindweg (Zijdeweg) van Boskoop en Waddinxveen naar Hazerswoude en was dus goed ontsloten, doch het viel toen nauwelijks als een lineaire nederzetting te beschouwen.
Waterstaatkundig veranderde dit gebied belangrijk eind 1903: oorspronkelijk loosde het grondgebied van Hazerswoude ten oosten van de Zijdeweg op de polders ten westen ervan; in dat jaar werd het ingelijfd bij de Polder Laag-Boskoop, die al sedert 1880 met een stoomgemaal werd ontwaterd. Deze verbetering van de bemaling bracht mee dat ook De Roemer zich nadrukkelijker op de sierheesterteelt kon gaan richten.
De belangrijkste ruimtelijke ontwikkelingen deden zich daarop voor in het Boskoopse, waar een duidelijke lineaire structuur groeide langs de van voetpad tot rijweg opgewaardeerde verbinding met het goederenstation uit 1934.
Thans is het gehele gebied rond De Roemer in gebruik als tuingrond; voor ± 1900 bestond het overgrote deel uit grasland.

5.2.8. Westeinde

Ten westen van Hazerswoude-Dorp ligt - midden in de Polder de Hazerswoudsche Droogmakerij - langs de dijkweg (Dorpsstraat) naar Benthuizen het gehucht Westeinde. De venen ter weerszijden werden voor 1759 vergraven en weggebaggerd; op het bovenland bleven de bewoners temidden van plassen achter.
Nadat deze waren drooggevallen in 1765, werden de gronden rationeel verkaveld en ging men zich richten op veeteelt en akkerbouw. De ontwikkeling verliep voorspoedig en rond 1840 telde het dorp 521 inwoners, in 1870 zelfs 755; Westeinde vergroeide met Hazerswoude-Dorp. Dit is er ongetwijfeld de oorzaak van dat het inwonertal in 1890 nog slechts 512 bedroeg: het dorp, dat inmiddels tamelijk dicht bebouwd was, ging feitelijk op in Hazerswoude-Dorp en ook de in 1881 tot stand gekomen R.K. Kerk (arch. Th. Asseler en A.C. Bleys) wordt tegenwoordig tot Hazerswoude-Dorp gerekend. Wat uiteindelijk overbleef was de dunne bebouwing buiten de kom: een gehucht nabij de T-kruising van de Dorpsstraat met de Westzijdeweg en de Bentweg.

Door de verbetering van de waterhuishouding binnen de polder nam de akkerbouw toe en zelfs de tuinbouw werd van betekenis. Er trad nog voor de Tweede Wereldoorlog ook een lineaire bebouwingsontwikkeling op langs de Westzijdeweg en sedertdien kwamen juist hier in toenemende mate kascultures en akkerbouw. Het is overigens merkwaardig dat de weiden zich concentreren langs de wegen en dat de akkers op enige afstand hiervan naar het noorden en het zuiden en in het westen liggen. Een verband met het lokale maalpeil ligt voor de hand, te meer daar er geen relatie lijkt te bestaan met de diepte beneden NAP en het bodemtype.

5.2.9. Bent

In het westen van de gemeente ligt ten slotte nog de kern Bent, een gehucht dat in 1854 niet op de kaart werd vermeld. Er lagen toen enkele huizen op de grens van het lage en het hoge land (bovenland) maar ook na de verdere ontwikkeling van de kern valt er geen lineaire structuur in te herkennen, daar in dit grensgebied met de gemeente Benthuizen zeven verschillende verkavelingsbundels elkaar raken en enkele assen samenkomen. Het bovenland (veen) was geheel in gebruik als grasland maar in toenemende mate kwamen hier ook boomkwekerijen; het lage kleigebied ligt gedeeltelijk in gras; verder bestaat het uit akkerland. Nog tot halverwege onze eeuw werden deze lage gronden door molens bemalen maar verbetering van de waterhuishouding heeft een belangrijke bijdrage tot ontwikkeling geleverd.

5.3. Verspreide bebouwing

In Hazerswoude komen heden feitelijk geen bebouwingsconcentraties voor die "verspreide bebouwing" genoemd mogen worden. Wel telt men enkele
buurtjes nabij de gemeentegrenzen die vermelding verdienen, te weten: Hoornbrug bij Hazerswoude-Rijndijk -overgaand in Hoorn onder Alphen aan den Rijn- en bebouwing bij Benthuizen en Hogeveen op de grens met de gemeente Benthuizen.

De buitenplaatsen binnen de gemeente werden in de 17e, 18e en 19e eeuw gesticht op bestaande hofsteden of rond nieuw opgetrokken huizen. Ze lagen langs de Oude Rijn, maar ze zijn inmiddels vrijwel alle gesloopt of hebben een andere bestemming gekregen en een ingrijpende verbouwing ondergaan.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

Algemeen/provinciaal:

- Aa, A.J. van der (1839-1851)
  Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden, 13 delen + suppl. Gorinchem.

- Atlas van historische vestingwerken in Nederland (1970)
  Deel IV, de provincieën Zuidholland en Zeeland. Eerste aflevering: Zuidholland. Z.p..

- Beekman, A.A. (1948)
  De wateren van Nederland. Aardrijkskundig en geschiedkundig beschreven. 's-Gravenhage.

- Een beeld van het zuid-hollandse landschap (1981-1988)
  Een landschapsonderzoek in opdracht van de provincie Zuid-Holland. 6 delen. Z.p..

- Beschrijving van de provincie Zuid-Holland behorende bij de waterstaatskaart (1967). 's-Gravenhage.

- Bevolking der gemeenten van Nederland op 1 januari .... C.B.S.. 's-Gravenhage, 1950-heden.

- De bodem van Nederland (1965)
  Toelichting bij de Bodemkaart van Nederland, schaal 1:200.000. Samengesteld door de Stichting voor Bodemkartering. Wageningen.

- Buisman, J. (red.) (1978)
  Zuid-Holland vanuit de lucht. Baarn.

- Craandijk, J. (1888)
  Wandelingen door Nederland. Met platen naar de lithografiën van P.A. Schipperus en wandelkaartjes. Haarlem.

- Dijksterhuis, R. (1984)
  Spoorwegtracering en stedebouw in Nederland; Historische analyse van een wisselwerking. De eerste eeuw: 1840-1940. Proefschrift, TH Delft.

- Don, P. (red.) (1985)
  Kunstreisboek Zuid-Holland. 8e dr., Weesp.

- Drinkwatervoorziening in Nederland 1913-1938 (1938)
  Gedenkboek ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Centrale Commissie voor Drinkwatervoorziening en van het rijksbureau voor Drinkwatervoorziening. Den Haag.

- Fruin, R. (red.) (1866)
  Informatie up den staet faculteyt ende gelegenheyt van de steden ende dorpen van Hollant ende Vrieslant om daernae te reguleren de nyeuwe schiltaele gedaan in den jaere MDXIV. Leiden.

- Fruin, R. (red.) (1976)
  Enqueste ende informatie upt stuck van der reductie ende reformatie van den schiltaelen, voertijts getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Hollant ende Vrieslant gedaan in den jaere MCCCCXCIIII. Leiden.

- Gedenkboek Twee eeuwen Waterstaatswerken (z.j.). Z.p..

- Honderd jaar Provinciale Waterstaat in Zuid-Holland (1976)
  Enige opstellen over de geschiedenis. 's-Gravenhage.

- Kley, J. van der (red.) (1967)
  Vaarwegen in Nederland. Een beschrijving van de Nederlandse binnenvaartwegen. Assen/Amsterdam/Rotterdam/Brussel.

- Kroon, A.W. (1862)
  Tegenwoordige staat van Zuid-Holland. Beschrijving en afbeelding der steden, dorpen, heerlijkheden en verdere wetenswaardige plaatsen in die provincie. Amsterdam.

- Lijst van Nederlandse gemeenten sinds 1830, waarvan de grens is gewijzigd, waarvan de naam is veranderd, die zijn opgeheven, nieuw gevormd of ingepolderd (1968). Z.p..

- De molens van Zuid-Holland (1980). Den Haag.

- Mulder, G.J.A. (red.) (1949-1959)
  Handboek der geografie van Nederland. 6 delen. Zwolle.

- De ontwikkeling onzer electriciteitsvoorziening 1880-1938 (1948).
  Uitgegeven naar aanleiding van het 25-jarig bestaan der Vereeniging van directeuren van electriciteitsbedrijven in Nederland. 2 delen. Arnhem.

- Postma, C. (red.) (1963)
  Holland in vroeger tijd; 18e-eeuwse beschrijvingen van steden en dorpen in Noord- en Zuid-Holland. 5 delen. 's-Gravenhage.

- Register van beschermde monumenten (1989). Zeist.

- Statistisch overzicht der Waterleidingen in Nederland over de jaren 1946 en 1947 (1950). Leeuwarden.

- Steegh, A. (1985)
  Monumenten Atlas van Nederland. 1100 Historische Nederzettingen in Kaart. 2e dr., Zutphen.

- Teixeira de Mattos, L.F. (1906-1961)
  De waterkeeringen, waterschappen en polders van Zuid-Holland. 16 delen. 's-Gravenhage.

- Tuinbouwatlas van Nederland [± 1941].
  Samengesteld door den Tuinbouw-voorlichtingsdienst van het Departement van Landbouw en Visscherij.

- Vermooten, M. en Smit, T. (1989)
  Spoortocht langs oude en nieuwe N.S.-stations: Noord- en Zuid-Holland en Flevoland. Hapert.

- Vervloet, J.A.J. en Steegh, A.W.A.Th. (1989)
  Bibliografie van de historische geografie. Wageningen.

- Verzameling van gegevens betreffende de electriciteitsvoorziening in de provincie Zuid-Holland (1915). 's-Gravenhage.

- Wallenburg, C. van (1966)
  De bodem van Zuid-Holland. Toelichting bij blad 6 van de Bodemkaart van Nederland, schaal 1:200.000. Wageningen.

- Witkamp, P.H. (1877)
  Aardrijkskundig woordenboek van Nederland. Tiel.

- Witkamp, P.H. en Sipman, M.A. (1895)
  Aardrijkskundig woordenboek van Nederland. Nieuwe uitgaaf. Arnhem/Nijmegen.

Regionaal/lokaal:

- Feis, B.R. en P. Nijhof (1983)
  Bedrijfsmonumenten, een verkenning van monumenten van bedrijf en techniek in Midden-Holland en West-Utrecht; Waanders. Zwolle.

- Kort, H.J. de (1969)
  Oude prentkaarten vertellen over Koudekerk aan den Rijn en Hazerswoude; Repro-Holland. Alphen aan den Rijn.

- Kroon, C. (1973-1977)
  Bericht van de Oudheidkamer Hazerswoude (tijdschrift, verscheidene nummers).

- Kroon, C. (1978)
  Hazerswoude zoals het was van 1890-1930; De Witte Merel. Hazerswoude.

- Kroon, C. (1981)
Hazerswoude 700, Uitgave ter gelegenheid van het zevende eeuwfeest - 1981. Z.p..

VOORNAAMSTE GEBRUIKTE KAARTEN

- Topografische en Militaire Kaart; 1:50.000; 1854.
- Kuyper, J.
  Gemeente-atlas van de provincie Zuid-Holland 1869.
- Chromotopografische kaart; 1:25.000; no. 422/423/441/442; 1913/1919/1920.
- Topografische kaart; 1:50.000; no. 30 Ost en 31 West; 1941/42.
- Topografische kaart; 1:25.000; no. 30 H en 31 C; 1950.
- Topografische kaart; 1:25.000; no. 30 H en 31 C; 1969/1974.
- Topografische kaart; 1:50.000, no. 30 O en 31 W; 1981.
- Floris Balthazar
  Kaart van Rijnland 1610-1615.
- Hazerswoude (1947)
  Uitbreidingsplan regelende de bestemming in Hoofdzaak voor het landelijk gebied der gemeente, 1:2.500.
- Hazerswoude (1947)
  Plan regelende de bestemming in onderdeelen voor gronden gelegen nabij de bebouwde kom. Blad 1, 1:2.500.
- Hazerswoude (1946)
  Partieel uitbreidingsplan, regelende de bestemmingen in onderdeelen voor gronden gelegen in de buurtschap Groenendijk. Blad 2, 1:2.500.
- Schetsteekening van den Ambachtspolder gelegen in de gemeente Hazerswoude (1854).

Figuur 1.

Gemeentegrenzen en regio-indeling M.I.P. Zuid-Holland

Schaal 1 : 400.000

Provincie Zuid-Holland kartografie DWM/DRG 90.102/1

Figuur 1a.

Gemeente Hazerswoude

Schaal 1 : 300.000

Provincie Zuid-Holland kartografie DWM/DRG 90.102/8a

Figuur 2.
J. Kuyper, Gemeente-atlas van de provincie Zuid-Holland 1869.

Figuur 3.
Chromotopografische kaart; 1:25.000; no. 422/423/441/442; 1913/19/20.

Rijnlijk
Rijnlijk
Kerk
Hoornsche
Polder Nieuw-Groenendijk
Rijnsburger polder
Polder
Polder
Polder
Polder
Polder
Polder
Weidgoor
Hazerswoude
Hazerswoude
Rietveld
Rietveld
Voorweg

Figuur 4

Figuur 5.
Topografische kaart; 1:25.000; no. 30 H en 31 C; 1986/88.

LEGENDA BIJ DE KAART VAN DE FUNCTIONEEL-RUIMTELIJKE ONTWIKKELING IN HOOFDLIJNEN

Bestaande kern ± 1850

Omvang kern ± 1945

Terrein gedomineerd door Nijverheid, Handel en Industrie: ±1850 ±1945

Richting van Algemeen-ruimtelijke ontwikkeling

Lineaire ontwikkeling

1900 Weg, eventueel met jaar van opening

1900-1930 Spoorweg met openings- en sluitingsjaar

1900-1930 Lokaalspoorweg of tramweg met openings- en sluitingsjaar

S Spoor-/tramwegstation

Spoor-/tramwegstation opgeheven

1900 Waterloop, eventueel met jaar van opening

Provincie Zuid-Holland kartografie DWM/DRG 90.102/1

Figuur 6.
Functioneel-ruimtelijke ontwikkeling van Hazerswoude-Dorp in hoofdlijnen, periode 1850-1945 (voor verklaring zie legenda).

Figuur 7.
Functioneel-ruimtelijke ontwikkeling van Hazerswoude-Rijndijk in hoofdlijnen, periode 1850-1945 (voor verklaring zie legenda).

BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK EN STEDEBOUWKUNDIGE TYPOLOGIE

november 1989

E.B. de Snoo - van de Garde
L.A. Nizet

BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK

Hazerswoude-Rijndijk, Groenendijk

Hazerswoude bestaat uit twee lange lintbebouwingen, parallel aan elkaar. Het ene lint beslaat de bebouwing aan weerszijden van de Rijndijk en omvat de in de gemeentebeschrijving genoemde kernen Hazerswoude-Rijndijk en Groenendijk. Deze beide kernen zijn nog duidelijk herkenbaar door een verdichting van de bebouwing aan beide zijden van de Rijndijk. Bij beide kernen heeft na de Tweede Wereldoorlog ook enige uitbreiding plaatsgevonden, zij het bij Groenendijk slechts op zeer bescheiden schaal.
Voor het overige wordt de bebouwing aan de Rijndijk gekenmerkt door bedrijvigheid aan de zijde van het water en door boerderijen aan de landzijde. De boerderijen zijn ofwel van het T-huistype (boerderij met onderkelderd dwarshuis onder schilddak, vaak met houten deuromlijsting en kroonlijst en daarachter de stal) ofwel van het langhuistype (boerderij met kopgevel richting straat, voorin het onderkelderd woonhuis en erachter onder doorlopend dak de stal). Beide types boerderijen zijn ingericht voor veeteelt. Van het T-huistype zijn hier enkele redelijk gave voorbeelden te vinden (nr 85, Maria's hoeve; nrs 107/109; nr 111; nr 65, Aurora). Van het langhuistype is als gaaf voorbeeld te noemen nr 217.
De bedrijvigheid dateert zowel uit de MIP-periode als uit de periode na de Tweede Wereldoorlog. Als voorbeelden voor het MIP zijn te noemen het pakhuis "De Hoop" (Rijndijk 164) van circa 1900 en de pannenfabriek "Nieuw Werklust" met arbeiderswoningen (Rijndijk 20-28) en directeursvilla.
Vermeldenswaard in Rijndijk zijn bovendien:

- de watertoren van circa 1915 (Rijndijk 127) met bijbehorende dienstwoning (Rijndijk 131) en filtergebouw uit 1930-1935 (Rijndijk 133);
- het Rooms-Katholiek complex te Groenendijk bestaande uit een neo-gotische kerk uit 1854/1855 (Rijndijk 106), een eind 19e eeuwse pastorie (Rijndijk 108), een er tegenover gelegen zusterhuis van circa 1905 (Rijndijk 53) en een school (nu winkel);
- een woningbouwcomplexje van een kleine 30 woningen aan de Rijndijk/Zonneveldstraat, in 1928 gebouwd door Bouwvereeniging Volksbelang.

Hazerswoude-dorp, Westeinde, Voorweg

Het tweede lint beslaat de bebouwing aan weerszijden van de dijk Westeinde/Dorpsstraat/Voorweg en omvat de in de gemeentebeschrijving genoemde kernen Westeinde, Hazerswoude-Dorp en Voorweg. Hiervan is Hazerswoude-Dorp duidelijk herkenbaar als kern, omgeven door een ringsloot en dijk. Tegen deze dijk staan in het lage land enkele langhuis boerderijen; boerderijen met voorin een onderkelderd woonhuis en daarachter een stal onder doorlopend dak en naast het hoofdvolume een zomerhuis. Achter het hoofdvolume staat meestal een hooiberg. In dit gebied is de stal hoger dan in de veeteeltgebieden en heeft een zolder en vensters op de begane grond en eerste verdieping. Voorbeelden zijn Zuiddijk 5 en Zuiddijk 9.

De bebouwing in Hazerswoude-Dorp wordt gekenmerkt door tamelijk aaneengesloten dorpsbebouwing van woningen en winkels, ingevuld met nieuwbouw. In het dorp zijn enkele kleine zijstraatjes - Hugostraat, Kamplaan, Tuinstraat - waarlangs arbeiderswoningen

staan. Aan de Torenstraat staan enkele blokjes sociale woningbouw uit 1922 en aan de Ds. v.d. Boschstraat enkele blokjes uit de jaren dertig.
Vermeldenswaard in Hazerswoude-Dorp - uit de MIP-periode - zijn bovendien de Rooms-Katholieke kerk met pastorie, uit 1874, met de naastgelegen school; het Raadhuis (Dorpsstraat 57) en de molen "Nieuw Werklust", één van de twee wipstellingmolens die in Nederland gebouwd zijn.
De bebouwing langs Westeinde en Voorweg bestaat voornamelijk uit boerderijen. Aan het Westeinde zijn de boerderijen aan de zuidzijde op het hoge land gelegen, achter een slootje parallel aan de weg; het land loopt achter de bebouwing omlaag. Aan de noordzijde staat de bebouwing op het lage land tegen de dijk.
Bij Voorweg is enigszins een gehucht herkenbaar door verdichting van de bebouwing, waarbij ook enkele woningen (zonder boerenbedrijf) te vinden zijn. De boerderijen - zowel bij Voorweg als Westeinde - zijn merendeels van het langhuistype, zoals beschreven bij Zuiddijk 5 en 9.
Speciaal vermeldenswaardige boerderijen zijn:

- Westeinde 2; een boerderij met tweelaags en onderkelderd voorhuis onder plat dak, met hardstenen stoeptreden en houten deuromlijsting;
- Westeinde 18; een boerderij met voorhuis onder schilddak, met hardstenen trap en houten deuromlijsting;
- Voorweg 73; een groot complex bestaande uit diverse stallen en schuren met stedelijke decoratie.

Rietveld

In het buitengebied is het gehucht Rietveld nog duidelijk te herkennen. Het bestaat uit merendeels 19e eeuwse agrarische en woonbebouwing aan weerszijden van de Rietveldse vaart. De structuur en begroeiing is hier nog oorspronkelijk van karakter, de bebouwing op zich heeft echter weinig bijzondere kenmerken.

Loete, Roemer

De gehuchten Loete en Roemer zijn nu tuinbouwgebieden met veel nieuwbouw. Vermeldenswaard zijn hier de boerderijen:

- Loeteweg 16 en 38; twee 19e eeuwse boerderijen van het Zuidhollandse langshuistype met voorin een onderkelderd woonhuis en erachter een soms lagere, smallere stal onder een doorlopend dak, naast het hoofdvolume een zomerhuis en erachter een hooimijt;
- Loeteweg 20; een 19e eeuwse boerderij van het T-huistype.

Buitengebied

Een vermeldenswaardige boerderij in het buitengebied is de boerderij op de hoek van de Hoogeveenseweg en Gemeneweg; een boerderij uit de jaren dertig, gebouwd in de trant van de Delftse School, bestaande uit een woning met erachter een, voor dit (landbouw)gebied typerende, hele grote schuur.
In Bent staat een 19e eeuwse boerderij van het Zuidhollandse langhuistype, voor veeteelt, met zomerhuis.

In de polders van Hazerswoude zijn diverse gemalen te vinden: Vierheemskinderenweg: gebouwtje van circa 1900 met betonnen kade.
Hoek Oostvaart en Molenwetering: een gebouwtje van circa 1905-1910, met betonnen kaden en waterkering.
De twee gemalen aan de Voorweg zijn afgebroken; hiervan resteren nog slechts de betonnen kademuren.

Rond Hazerswoude staan nog vijf molens die echter alle dateren van voor 1800.

In het buitengebied zijn na de Tweede Wereldoorlog enkele nieuwe wegen aangelegd, waarlangs tuin- en landbouwbedrijven zijn gebouwd: de Vierheemskinderenweg, het Kromme Jaagpad, de Burg. Smitweg, de Burg. ten Heuvelhofweg, de Middelweg en de Galgweg/Spookverlaat. Deze laatste weg verbindt een cluster van drie 19e eeuwse boerderijen met de Gemeneweg.